

Нікорич А.Г.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»***РОЗВИТОК ПРАВОРОЗУМІННЯ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ**

Вступ. Сучасна правова наука функціонує в умовах концептуального плюралізму, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних уявлень про право, його природу та методи пізнання. Праворозуміння як фундаментальна категорія філософії та теорії права виступає не лише засобом юридичного осмислення норм, а й відображенням глибинних світоглядних, культурних і соціальних трансформацій. Протягом історії змінювались як самі уявлення про право, так і парадигми його сприйняття від натуралістичних і теологічних до нормативістських, соціологічних, герменевтичних і постструктуралістських моделей.

У цих умовах постає проблема теоретичного осмислення внутрішньої логіки трансформацій праворозуміння, їх зв'язку з епохальними змінами у філософії, політиці, культурі та правовій практиці. Водночас відсутність єдиного підходу до трактування сутності права ускладнює формування цілісної методології юридичного пізнання. Це зумовлює актуальність дослідження генезису праворозуміння як багатовимірного процесу, який відображає як еволюцію правової думки, так і зміну її функцій у різні історичні періоди.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання праворозуміння досліджується у філософії права, теорії держави і права, соціології та культурології. У науковій літературі представлені різні підходи – від природно-правових і теологічних до позитивістських, герменевтичних, соціологічних та постструктуралістських. Окремо висвітлюються концепції права як продукту волі суверена, результату суспільного договору, форми морального порядку чи елементу соціального дискурсу.

У сучасній науці зростає інтерес до інтегративного праворозуміння, яке поєднує нормативні, ціннісні та соціальні підходи. Разом з тим відсутня єдина концептуальна модель, що системно пояснює зміну парадигм праворозуміння в історико-правовому контексті. Це зумовлює актуальність подальшого дослідження даної проблеми з урахуванням теоретичної спадкоємності та сучасних трансформацій права.

Виклад основного матеріалу. Дослідження генезису та трансформації підходів до праворозуміння потребує звернення до комплексу методологічних інструментів, які забезпечують не лише історичну реконструкцію, але й критичне осмислення правових ідей, що змінювались протягом століть. У цьому контексті доцільним є застосування історико-правового, порівняльного, герменевтичного та аксіологічного методів, кожен із яких виконує специфічну пізнавальну функцію.

У межах цього дослідження ключовим є також уточнення самого поняття «праворозуміння». У філософії права праворозуміння розглядається як гносеологічна категорія, що означає спосіб тлумачення й осмислення феномену права. Воно охоплює уявлення про походження права, його функції, зв'язок із мораллю, політикою, владою, суспільством тощо. У загальній теорії права праворозуміння відображає домінуючу юридичну парадигму, в межах якої відбувається створення, застосування та оцінка правових норм. Відповідно до цього, праворозуміння є не лише науковим конструктом, а й чинником, що впливає на юридичну практику.

Необхідним є також розмежування понять «праворозуміння» і «правосвідомість», які

нерідко ототожнюються. Правосвідомість – це форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення індивіда чи соціальної групи до права, включає емоційно-ціннісне, оцінчне та мотиваційне сприйняття правової дійсності [3, с. 47]. Вона є психологічною категорією. Натомість праворозуміння – це інтелектуально-аналітичне осягнення сутності права, філософсько-теоретичне осмислення його природи. Таким чином, правосвідомість пов'язана з «переживанням» права, а праворозуміння з його пізнанням та концептуалізацією [1, с. 59-73].

Античний період історії правової думки становить фундаментальний етап у формуванні підходів до праворозуміння, в якому закладаються ключові ідеї, що згодом набудуть значення для всієї європейської правової традиції. Центральною темою античного правового мислення є пошук гармонії між природним порядком, людським розумом і законом як формою справедливості [4, с. 376-397].

У вченні Сократа право постає як частина універсального морального порядку, встановленого не людьми, а природою чи божеством. Його концепція базувалася на переконанні, що праведне і законне це те, що відповідає розуму і моральній істині, а не просто припис державної влади. Сократ виступав проти сліпого підкорення позитивному закону, якщо той суперечить загальнолюдському розумінню добра і справедливості.

Платон продовжив цю ідею, створивши філософську модель ідеального державного устрою, де закон є не лише засобом регулювання, а проявом вищої ідеї справедливості. У «Державі» та «Законах» Платон відстоював думку, що закони повинні ґрунтуватися на раціональному розумінні добра і спрямовувати громадян до морального вдосконалення. Закон, згідно з Платоном, не механічне правило, а інструмент виховання і вдосконалення полісу.

Арістотель здійснив глибше розмежування між «природним правом» (*dikaion physikon*) і «позитивним правом» (*dikaion nomikon*). Природне право, за Арістотелем, має уні-

версальний і незмінний характер і базується на уявленнях про справедливість, які властиві людській природі. Позитивне ж право це норми, встановлені владою, які можуть варіюватися в залежності від політичного устрою. У своїй «Політиці» та «Нікомаховій етиці» Арістотель акцентує на тому, що лише узгодження позитивного права з природним забезпечує його справедливість і легітимність [2, с. 239-288].

Особливо важливим для подальшого розвитку правової думки стало вчення стоїків, які продовжили лінію філософського обґрунтування природного права. Стоїки розглядали право як прояв космічного логосу розумного світового порядку. Вони вважали, що всі люди за природою рівні й мають однакові права, незалежно від соціального становища, походження чи культури. Це стало першим ідеологічним підґрунтям для ідеї загальнолюдських прав, що згодом увійде до концепції прав людини.

У римській правовій традиції відбувається важливий етап інтеграції природного та позитивного права, що знаменує зародження елементів правового позитивізму. Цицерон розвинув ідеї стоїків у юридичній площині, стверджуючи, що справжній закон є вираженням вічного і незмінного розуму природи [14, с. 328-363].

У класичному римському праві, проявляється подвійність правового мислення. З одного боку, зберігається ідея природного права, яке визнається основою справедливості. З іншого розвивається позитивне право, кодифіковане й практичне, орієнтоване на регулювання конкретних суспільних відносин. Така концепція співіснування природного і позитивного елементів стала однією з найстійкіших у європейській правовій традиції й дала змогу римському праву адаптуватися до різних культурних контекстів.

Середньовіччя стало етапом, коли праворозуміння набуло чітко вираженої теологічної орієнтації. Панівною у цей період була ідея про божественне походження права, що підпо-

рядковувало юридичне мислення релігійному світогляду. Право розглядалося не як автономна сфера людської діяльності, а як прояв вищої, трансцендентної істини, встановленої Богом. Центальною постаттю в оформленні цього підходу став Фома Аквінський, який синтезував християнське богослов'я з арістотелізмом і створив системну концепцію природного і божественного права в рамках єдиної космічної ієрархії [12, с. 267].

У трактаті «Сума теології» Фома Аквінський розрізняє чотири типи права: вічне, божественне, природне і людське. Вічне право це Божий замисел про порядок світу. Природне право є виявом вічного у природному розумі людини: воно дозволяє людині розпізнавати добро і зло, слідувати добру та уникати зла [12, с. 433-472]. Божественне право, дане через об'явлення (наприклад, у Святому Письмі), необхідне для спасіння душі, а людське право має базуватися на природному праві, інакше воно втрачає свою легітимність.

Значну роль у правовому житті середньовічної Європи відіграло канонічне право система норм, розроблена Церквою для регулювання власного інституційного устрою та поведінки віруючих. Воно не лише регламентувало церковну юрисдикцію, а й мало прямий вплив на формування загальної правової культури. Збірники канонічного права, насамперед «Градівановий декрет» (XII ст.), стали джерелами правового знання й навчання, сприяючи формуванню університетської юридичної освіти. Каноністи фахівці з церковного права розробили техніку юридичної аргументації, тлумачення норм, систематизації права, що значно вплинуло на розвиток правових шкіл у Болоньї, Парижі, Оксфорді [15, с. 41-67].

Через канонічне право правоохоронні структури (суди, інквізиція, єпископські трибунали) набули рис формалізованого судочинства, заснованого на доказах, процедурі, письмовому провадженні. Ці елементи згодом були адаптовані до світського права. Таким чином, канонічне право стало основою

зародження римсько-католицької правової традиції, яка згодом еволюціонувала в континентальну систему загального права.

Середньовіччя стало етапом, коли праворозуміння набуло чітко вираженої теологічної орієнтації. Панівною у цей період була ідея про божественне походження права, що підпорядковувало юридичне мислення релігійному світогляду. Право розглядалося не як автономна сфера людської діяльності, а як прояв вищої, трансцендентної істини, встановленої Богом. Центальною постаттю в оформленні цього підходу став Фома Аквінський, який синтезував християнське богослов'я з арістотелізмом і створив системну концепцію природного і божественного права в рамках єдиної космічної ієрархії [12, с. 127-154].

Таким чином, у середньовічному праворозумінні встановлюється гармонія між природним і божественним правом. Природне право тлумачиться як закладений Богом у людську природу моральний компас, а позитивне (людське) право як інструмент його конкретизації в суспільному житті [16, с. 221-252]. Ця ієрархічна структура забезпечувала інтеграцію релігійного і раціонального підходів: правом є те, що відповідає божественному порядку, але розпізнається через розум людини. Саме такий синтез дав змогу зберегти елементи античного раціоналізму в межах християнського світогляду, заклавши основу для подальшого розвитку європейської юридичної думки.

Загалом середньовічне праворозуміння характеризується теоцентризмом, нормативною ієрархією та моральною легітимацією права. Закон набував авторитету лише за умови відповідності вищому моральному (божественному) порядку. Цей підхід утвердив ідею про те, що праву властивий не лише зовнішній примус, а й внутрішнє етичне обґрунтування, яке не може бути знехтуване без втрати справедливості. Саме ця традиція лягла в основу європейської правової культури, де право розглядається не лише як технічний інструмент регулювання, а як вираз ціннісного порядку суспільства [13, с. 163-186].

У період Нового часу відбувся радикальний злам у праворозумінні: право перестало тлумачитися як божественний або моральний порядок і почало сприйматися як результат волі людини, насамперед суверенної влади. Це стало основою для формування юридичного позитивізму.

Томас Гоббс визначав право як наказ суверена, що гарантує безпеку в умовах природного хаосу [5, с. 465-481]. Право існує лише за наявності державної влади, а його моральна оцінка другорядна. Джон Локк вважав, що природні права (життя, свобода, власність) передують державі, яка лише забезпечує їхню охорону [8, с. 33]. У нього право вже не є виключно волею влади, а обмеженням її втручання. Шарль Монтеск'є підкреслював залежність законів від духу народу та соціальних умов, а також сформулював принцип поділу влади [10, с. 289-307].

У XVIII–XIX ст. відбулася формалізація правового мислення. Ж.-Ж. Руссо розглядав закон як вияв загальної волі народу, відкидаючи природне право як об'єктивну категорію [19, с. 112-131]. Іммануїл Кант визначив право як систему зовнішніх норм, що забезпечують свободу всіх шляхом обмеження сваволі – без посилання на моральну мотивацію. Право стало формальною, універсальною нормою співіснування [7, с. 327-352].

У XX столітті правова думка набуває багатовекторності, відмовляючись від домінування єдиної парадигми. Юридичний позитивізм, який до того часу був основною моделлю праворозуміння, зазнає серйозної критики, що спричиняє виникнення плюралізму концепцій [17, с. 142-167].

Паралельно розвивається герменевтична школа, зокрема у працях Ганса-Георга Гадамера та Артура Кауфмана, де право трактується як інтерпретація, що залежить від історичного контексту, мови та культури. Закон не має фіксованого значення його зміст формується у процесі тлумачення суддями, правниками, суспільством [4, с. 263-281].

Інший напрям феноменологія, що підкреслює суб'єктивний досвід сприйняття права.

Право постає як явище, що розкривається через практику, інтуїцію і внутрішнє розуміння правового значення подій (Е. Гусерль, А. Райнхардт) [18, с. 127-153].

У другій половині XX ст. право починає осмислюватися через призму постмодерну, де зникає віра в універсальні істини. Жак Дерріда трактує право як частину дискурсу влади – це інструмент, через який домінуючі структури нав'язують соціальні норми. Жак Дерріда розвиває ідею деконструкції. А саме право ніколи не є остаточно визначеним, його зміст нестабільний і багатозначний. У постмодерністській парадигмі право втрачає статус об'єктивної істини і постає як соціально-лінгвістична конструкція [6, с. 114-145].

На початку XXI століття правова думка характеризується тенденцією до подолання одновимірності традиційних підходів. У відповідь на виклики глобалізації, цифрової трансформації та плюралізму правових систем формується інтегративне праворозуміння, яке прагне синтезувати природно-правові, позитивістські та соціально-критичні компоненти.

Одним із провідних теоретиків цього напрямку є Роберт Алексі, який у своїй «Теорії дискурсу права» поєднує нормативність права з етичною раціональністю [1, с. 285]. Він стверджує, що право не може бути зведене лише до формального закону воно повинне відповідати принципам справедливості, що перевіряються через публічний дискурс. Водночас Ніклас Луман, використовуючи теорію соціальних систем, трактує право як самореферентну комунікативну систему, що виробляє власні смисли незалежно від моралі, але в тісному зв'язку з іншими підсистемами суспільства (політикою, економікою, наукою) [9, с. 345-359].

У нових умовах дедалі більше уваги приділяється глобальному та транснаціональному праву, що постає поза межами національних юрисдикцій. Виникають гібридні нормативні моделі права (наприклад, стандарти міжнародних організацій, кодекси поведінки бізнесу, цифрові правила платформ), які не мають юри-

дично обов'язкової сили, але суттєво впливають на правове регулювання. Така ситуація змінює межі традиційного праворозуміння закон більше не є єдиним джерелом нормативності.

Право також дедалі частіше інтерпретується як культурний феномен. Аналітико-культурологічні підходи розглядають право як частину символічної системи суспільства, пов'язану з мовою, ідентичністю, наративами та уявленнями про справедливість. Це відкриває можливості для міждисциплінарного

аналізу права на перетині з антропологією, соціологією та культурологією.

У сучасному праворозумінні спостерігається прагнення до балансу між трьома вимірами: нормативністю (чіткість і формалізованість норм), ціннісністю (етична легітимація права) та практичною доцільністю (ефективність у застосуванні). Це зумовлює гнучке, адаптивне сприйняття права як динамічного, відкритого явища, що функціонує в умовах постійної зміни соціальних реалій.

Анотація

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження історичної еволюції та теоретичної трансформації підходів до праворозуміння в контексті розвитку філософсько-правової думки від античних уявлень про природний правопорядок до сучасних інтегративних концепцій, з урахуванням їхнього впливу на формування правової свідомості, правової науки та юриспруденції. Стаття має на меті виявити основні етапи становлення праворозуміння, визначити чинники, що зумовили зміну парадигм, та обґрунтувати значення сучасного плюралістичного і міждисциплінарного підходу до права в умовах глобалізації та трансформації правової реальності. У ході дослідження встановлено, що праворозуміння зазнало суттєвої еволюції – від натуралістичних та теологічних уявлень до нормативістських, інтерпретативних і культурологічних моделей. З'ясовано, що в сучасних умовах праворозуміння не може зводитися до жодної окремої концепції, оскільки право постає як багатовимірне явище, в якому поєднуються нормативна визначеність, ціннісна обґрунтованість і соціальна функціональність. Показано, що сучасна правова наука тяжіє до інтегративного підходу, який синтезує позитивістські, природно-правові та соціологічні елементи. Уточнено відмінність між праворозумінням як ґносеологічною категорією та правосвідомістю як формою правового відображення дійсності. Зроблено висновок, що ефективне осмислення права у ХХІ столітті можливе лише за умов міждисциплінарного підходу, врахування глобальних трансформацій і ціннісного виміру права. Наукова новизна даного дослідження полягає в комплексному історико-правовому аналізі трансформації підходів до праворозуміння з урахуванням світоглядних і теоретичних зрушень у філософії та юридичній науці. На відміну від традиційного лінійного опису розвитку правової думки, у дослідженні здійснено спробу виявити внутрішню логіку переходів між правовими парадигмами від натуралістичних до позитивістських, герменевтичних і постмодерністських підходів. Вперше акцентовано на інтегративному характері сучасного праворозуміння як поєднання нормативності, ціннісної легітимності та функціональної доцільності права в умовах глобалізації та цифровізації. Уточнено поняттєво-термінологічні відмінності між праворозумінням і правосвідомістю, що дозволяє глибше осмислити ґносеологічний статус права як об'єкта наукового пізнання. Також запропоновано аналітичну модель плюралістичного праворозуміння, здатного відображати сучасну багаторівневу правову реальність.

Ключові слова: праворозуміння, юридичний позитивізм, природне право, правосвідомість, правова парадигма, герменевтична інтерпретація права, трансдисциплінарність у праві.

Nikorych A.H. The development of legal understanding in the historical dimension of legal theory

Summary

The purpose of this research article is to conduct a comprehensive analysis of the historical evolution and theoretical transformation of approaches to legal understanding within the context of the development of legal and philosophical thought from ancient notions of natural legal order to modern integrative concepts. Particular attention is given to their influence on the formation of legal consciousness, legal science, and jurisprudence. The article aims to identify the main stages in the formation of legal understanding, determine the factors that have driven paradigm shifts, and substantiate the significance of contemporary pluralistic and interdisciplinary approaches to law in the context of globalization and the transformation of legal reality. The study establishes that legal understanding has undergone a significant evolution – from naturalistic and theological concepts to normativist, interpretative, and cultural models. It is demonstrated that under current conditions, legal understanding cannot be reduced to a single conceptual framework, as law emerges as a multidimensional phenomenon that combines normative clarity, value-based justification, and social functionality. Modern legal theory increasingly gravitates toward an integrative approach that synthesizes elements of legal positivism, natural law, and sociological jurisprudence. The distinction between legal understanding as a gnoseological category and legal consciousness as a form of legal reflection of reality has been clarified. It is concluded that a comprehensive understanding of law in the 21st century is possible only through interdisciplinary analysis that considers global transformations and the value dimension of legal systems. The scientific novelty of the study lies in its comprehensive historical and legal analysis of the transformation of approaches to legal understanding, with due regard to worldview and theoretical shifts in philosophy and legal science. Unlike traditional linear descriptions of the evolution of legal thought, the study attempts to uncover the internal logic of paradigm transitions –from naturalistic to positivist, hermeneutic, and postmodernist models. For the first time, emphasis is placed on the integrative nature of contemporary legal understanding as a synthesis of normativity, value-based legitimacy, and functional expediency under the conditions of globalization and digitalization. The conceptual distinction between legal understanding and legal consciousness is clarified, allowing for a deeper consideration of the epistemological status of law. An analytical model of pluralistic legal understanding is also proposed, capable of reflecting the complex and multilayered nature of modern legal reality.

Key words: legal understanding, legal positivism, natural law, legal consciousness, legal paradigm, hermeneutic interpretation of law, transdisciplinarity in law.

Список використаних джерел:

1. Алексі Р. Теорія правового дискурсу. пер. з нім. О. Оніщенко. Київ: Наукова думка, 2010. 348 с.
2. Арістотель. Політика. пер. з давньогрец. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 432 с.
3. Бентам Д. Вступ до засад моралі та законодавства. пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 312 с.
4. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. пер. з нім. Ю. Барнаш. Київ: Юніверс, 2000. 420 с.
5. Гоббс Т. Левіафан. пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. 544 с.
6. Дерріда Ж. Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? упоряд. К. Байнес. Київ: Четверта хвиля, 2000. С. 431.
7. Кант І. Метафізика моралі. пер. з нім. О. Хома. Львів: Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 396 с.

8. Локк Дж. Два трактати про правління. пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1998. 384 с.
9. Луман Н. Право як соціальна система. пер. з нім. В. Коновалова. Київ: Університетське видавництво Пульсари, 2011. 496 с.
10. Монтеस्क'є Ш. Про дух законів. пер. з франц. О. Коваленко. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1995. 512 с.
11. Остін Дж. Лекції про юриспруденцію. пер. з англ. В. Бармакова. Харків: Право, 2008. 400 с.
12. Фома Аквінський. Сума теології. Кн. I–II. Львів: Свічадо, 2002. 520 с.
13. Фуко М. Слова і речі. пер. з франц. О. Білецький. Київ: Юніверс, 1996. 384 с.
14. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. пер. з лат. С. Кондратюк. Київ: Юніверс, 2000. 384 с.
15. Gratian. Decretum Gratiani: Concordia discordantium canonum. Corpus Iuris Canonici. Vol. 1 ed. by E. Friedberg. Leipzig: Tauchnitz, 1879. Reprint: Graz, 1959. 140 p.
16. Husserl E. Logical Investigations. Trans. from German. Vienna: M. Niemeyer, 1901. 600 p.
17. Kaufmann A. The Principle of Guilt: A Criminal Law and Legal Philosophical Study. Heidelberg: Winter, 1961. 200 p.
18. Reinhold K. L. Foundation of a Synonymics for the Common Use of Language in the Philosophical Sciences. Berlin: Winter, ca. 1812. 250 p.
19. Rousseau J.-J. The Social Contract; or, Principles of Political Right. Trans. from French. Amsterdam: Marc Michel Rey, 1762. 187 p.